

KEMENES ISTVÁN

Polgári jog és ítélkezés – a piacgazdaság kihívásában

Emlékkönyvbe szépemlékű sorokat illik bejegyezni. Különleges ajándéka a sorsnak, ha megkönnyíti a jegyző dolgát: egy tudományos életmű emlékkönyvének lapjai oly időszakban íródnak, amikor a XX. század végének Magyarországi történelme az "ancien regime" bukását, a társadalmi, politikai, gazdasági rendszer megváltozását hozza el mindazoknak, akik e változásokat remélték. Kétségtelen, most az újjászületés örömhangjai a vajúdó kín nyögéseivel és az elhaló múlt sóhajaival kaotikus hangzavart keltenek, műértő hangszakértő – akár profi, akár amatőr – azonban már felismeri a későbbi harmónia markánsabb akkordjait.

1. A gazdasági struktúra alaphangjait a változások megadták. Magyarország Alkotmányban deklarált célja a *szociális piacgazdaság* megteremtése. Az ehhez vezető út eléggé egyedi: nyilván hasznosíthatók a piacgazdaságot valló jogállamok tapasztalatai, intézményei, nem feledhető másfelől, hogy a szocializmus gazdasági rendszerének eddig ki nem próbált békés átváltoztatásáról van szó, ráadásul a mintául szolgáló társadalmi berendezkedések jelentős történelmi előnnyel rendelkeznek.

Általában a *piaci modell* központjában a gazdasági erőforrások leghatékonyabb felhasználása áll, amelyet a kereslet-kínálat törvénye mozgat. A piacon kialakult árak a gazdasági döntések legmegbízhatóbb jelzései: minden áru annyit ér, amennyit ténylegesen hajlandók fizetni érte. Az árjelzések hatására a gazdasági erőforrásokat – piaci viszonyok között – a leghatékonyabb felhasználásukat biztosító területekre lehet átcsoportosítani; az erőforrások oda kerülnek, ahol a legtöbbet adják meg értük.

A piacgazdaság önmagában nem szociális, éppen ellenkezőleg. A jelző itt azt jelenti, hogy az államnak a piaci viszonyok között is kiemelt gazdasági szerepe van, adott esetben a szociális funkció betöltése érdekében. Ugyanakkor a gazdaságot az állam nem határozza meg (direkt eszközökkel), és nem is szimulálja (indirekt eszközökkel), hanem a gazdaság elsősorban a piacon a tulajdonosok árukapcsolatainak olvasztótégelyében alakul ki.

A piacgazdaság fő vonásai a rendszerváltás óta eltelt időben a magyar gazdaságban határozottan megjelentek, még ha sok esetben tökéletlenül is hatnak. Utalásszerűen:

— Új *tulajdoni struktúra* alakul ki. A társadalmi tulajdon ideológiai kategóriája eltűnik, az állami tulajdon részaránya a privatizáció keretében fokozatosan csökken. A szocialista szövetkezeti tulajdonforma is felbomlik egyéni kistermelőkre, illetve ezek önkéntes közösségeire. A modern gazdasági társasági formákban növekvő létszámú kis- és középvállalkozói réteg jelenik meg. Az Alkotmány alapvető elvként rögzíti a tulajdoni formák egyenjogúságát és egyenlő védelmét, az Alkotmánybíróság pedig következetesen "kiirtja" a jogrendszerből a tulajdonjogi diszkrimináció mindennemű megmaradt nyomát. A tulajdoni formák egyenjogúságából, továbbá az Alkotmányban ugyancsak rögzített versenysemlegesség elvéből az is következik, hogy a gazdálkodásban részt vevő alanyi kör (az árutulajdonosok) jogi szempontból egyenlő, azonos megítélés alá esnek, közöttük bármilyen jogilag hátrányos megkülönböztetés alkotmányosértő.

— A szocialista típusú tervgazdálkodás megszűnt. (Egyes nyugati szerzők szerint "a terv a jogállamiság természetes ellensége".) Az állam a gazdaságból — szándéka szerint — kivonulóban van.

A gazdaság résztvevői ma már ténylegesen, tartalmában is "egymás irányában" gazdálkodnak, nem pedig vertikálisan "felfelé", államigazgatási-minisztériális szervek felé. A fő motívum nem a különböző állami támogatások elnyerése, hanem az árukapcsolatokból származó nyereség kiaknázása. A gazdálkodó szervezetek az állami terv, beleszólás kényszere nélkül, saját kockázatukra maguk dönthetnek a legjövődelműbb befektetések mellett, jogilag szabadon választhatnak a gazdasági lehetőségek, partnerek között

— A piacgazdaságból az is következik, hogy az árukapcsolatokban mindinkább a *valóságos értékvizonyok* jelennek meg. Az árak nem mesterségesen eltérített, állami dotációk és elvonások átláthatatlan szövevényei folytán tökéletesen eltorzult értékvizonyokat tükröznek, hanem az árakat a piaci automatizmusok, kereslet-kínálat viszonyai befolyásolják.

2. A jog gazdasági elemzésével behatóan foglalkozó chicagói neoklasszikus gazdaságtan elsősorban azt vizsgálja, hogy a társadalom által alkalmazott adott jogintézmények mennyiben szolgálják a piaci hatékonyságot, mennyiben állnak összhangban a piacgazdasággal.¹ A kérdést ebben a szellemben tesszük fel mi is: a Magyarországon kibontakozó *piacgazdaság kibívásaira* mely jogterületnek kell elsősorban megfelelnie.

Minden bizonnyal *a megszólított jogág a polgári jog*.

— A gazdálkodás elkülönült alanyainak egyenjogúságát és mellérendeltségét a polgári jog alapelvi szinten kezeli. A közgazdász elemzők egy része a jogelvet a gazdasági valósággal egybevetve illuzórikusnak tartja. A jog természetesen nem a gazdasági erőpozíciók realitását kívánja leírni, objektív tényként fogadja el, hogy a gazdálkodók eltérő adottságokkal rendelkeznek. Az elv azt fejezi ki, hogy a gazdálkodók jogi szempontból egyenlő jogi megítélés alá

¹ A jog gazdasági elemzésével foglalkozó tanulmányok — köztük R. A. Posner munkái — gyűjteményes kiadásban a "Gazdasági jogi tanulmányok" II. kötetében fellelhetők. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

esnek, közöttük hátrányos jogi megkülönböztetés (pl. a tulajdoni formák szerint, az egyéni vagy társasgazdálkodó minőségük szerint stb.) nem tehető. Úgy tűnik, nem világos: ha a polgári jog lemondana arról a tételről, hogy a felek egyenjogúak és mellérendeltek, akkor az "egyenjogútlanságot", a diszkriminációt legalizálná. A gazdasági aránytalanságok törvényi legalizálása magát az áruviszonyt tenné lehetetlenné. Valójában éppen a piac hideg logikája igényli annak jogelvi deklarálását, hogy a gazdálkodás alanyai a vagyoni erőhelyzetük aránytalanságaitól függetlenül, illetve azok ellenére is jogilag egyenlőek és egymásnak jogi szempontból nincsenek alá-fölérendelve. Ha pedig a gazdasági fölény az egyenjogúságot sértő helyzeteket teremt, a polgári jog alkalmazzon olyan jogintézményeket, amelyek a jogelv érvényesülését biztosítják.

— A Polgári Törvénykönyv 2. § (2) bekezdése biztosítja a személyeknek az őket megillető jogok szabad gyakorlását, a szerződési szabadság elvét pedig a Ptk. 200. § (1) bekezdése rögzíti. A jogelvek ezúttal sem valamiféle gazdasági indeterminizmust, vagy korlátok nélküli idealisztikus liberális eszményt kívánnak megjeleníteni, hanem a gazdálkodók jogi kötöttségektől mentes összekapcsolódását deklarálják.

Ismét az áruviszony elemi elvárásáról van szó, arról nevezetesen, a gazdálkodók számára ne jogszabály írja elő kötelezően: kivel, mikor, milyen szerződést kössenek — vagyis milyen feltételek mellett lépjenek gazdasági kapcsolatra —, és jogaik gyakorlását ne cogens rendelkezések determinálják. Nyilvánvaló, hogy az általánossá tett szerződéskötési kötelezettség és cogencia — amint az 50-es évek direkt gazdasági-jogi mechanizmusa a gyakorlatban fényesen megmutatta — a valós áruviszonyok és a szerződési jog működését egyaránt lehetetlenné teszik.

Az áruviszonyok lényege az áruk, illetve az áru-pénz cseréje, az értékviszony. A polgári jog a visszterhesség vélelmének elvében ezt úgy fejezi ki, hogy a szerződésben szolgáltatásért általában azzal arányos ellenszolgáltatás jár (Ptk. 201. §).

Úgy véljük, a legfontosabb polgári jogi jogelvek vázlatos felemlítése is kellően érzékelteti, hogy az elvont áruviszonyra alapított piaci modell jogi síkon a polgári jog logikájában, elveiben jelenik meg. A polgári jog hivatkozott elvei bizonyára intellektuális értékeket is megidéznek, mint az "egyenlőség" (egyenjogúság-mellérendeltség), a "szabadság" (szabad joggyakorlás, szerződési szabadság) vagy az "igazságosság" (arányos szolgáltatások). Állítjuk azonban, hogy tartalmilag valójában az árutermelésen alapuló piacgazdaság legalapvetőbb és mindenféle idealizmustól mentes, rendkívül racionális alapkövetelményeinek jogelvi megfogalmazásaival állunk szemben, igazolva azt, hogy a piaci struktúrához e jogág intézményei szervesen hozzátartoznak. Egyetértünk *Sajó*val: "természetesen egy gazdaság működése — különösen ha szocialista gazdaságról van szó — nem szükségképpen csak piaci működésként képzelhető el. Egy nem piaci jelleggel szervezett gazdaságban általában az adminisztratív jellegű befolyás áll előtérben, pozitív magatartás-előírásokkal. Ha viszont a piacgazdaság a kiindulópont, úgy a szabályozás feladata a piac működési hiányosságainak javítása és/vagy a piac káros gazdasági következményeinek

enyhítése... Ha egy gazdaságot, mint piacgazdaságot kívánunk befolyásolni, a vélelem a polgári jogi struktúra mellett szól... A piaci jelleget az ahhoz igazodó, a piac előnyeit maximálisan érvényesítő jogi formával, vagyis polgári jogi és nem pedig adminisztratív eszközökkel lehet érvényesíteni. A jelen fejtegetésben a formálisan egyenrangúak alku kapcsolata jelenti a polgári jogiságot, és pedig a fentiekben a piacra vonatkozóan kifejtettekkel összhangban."²

Megjegyezzük még, aligha véletlen, hogy az írott Alkotmány és az Alkotmánybíróság gyakorlatában körvonalazódó "láthatatlan" gazdasági alkotmányjog a Polgári Törvénykönyv alapelveivel szoros összhangban alakul, fejlődik. A polgári jogág tehát adekvát arra, hogy a piacgazdaság kihívásainak megfeleljen. A piacgazdaság pedig a mai társadalmi állapotokat szemlélve legszívesebben máris "rázúdulna" a polgári jogra. A kérdés a továbbiakban most már csak az, hogy a mai polgári jog – és a mai polgári jogászok – hajlandók-e befogadni az újonnan alakuló gazdasági szférát, vagy hozzáállásuk inkább távolságtartó, esetleg kirekesztő. Úgy tűnik, hogy bizonyos idegenkedés – talán a múlt reflexei, vagy a kereskedelmi jogias készség és tudás "elfelejtése", esetleg a "tisztá" polgári jog illúziója miatt – tettenérhető. Ugyanakkor a másik oldalon mintha látensen tovább élne a "gazdaság komplexitásának" jelszava alá bújtatott zártkörű elkülönülés, a gazdaság jogi szeparálódásának vágya. Ebben a helyzetben, úgy érezzük, hasznos lehet a piacgazdaság jogi befogadásának lehetséges alternatíváit – legalább vázlatoszerűen – felvetíteni.

3. A *gazdasági jog* és ennek különböző válfajai mindig is készek voltak a gazdaság jogi befogadására és feldolgozására. Magyarországi körülmények között a történelmi összefüggések miatt azonban már az elnevezés is pejoratív értelmű. Az 1950–60-as években a direkt gazdaságirányítási rendszer a népgazdasági tervben a gazdasági folyamatokat előre meghatározta. Az államigazgatási szervek a termelést és kereskedelmet folytató vállalatok számára – a tervet részekre lebontva – tervutasításként írták elő a termelés és áruszállítás mutatóit. A korszak szerződési jogi megoldásaira jellemző volt a szerződéskötési és igényérvényesítési kötelezettség, a tipuskényszer és cogencia. Az állami (szocialista) szervezetek egymás közötti gazdasági kapcsolatai csak formálisan őrizték az áruviszonyra emlékeztető jegyeket, valójában a szerződéses kapcsolatok államigazgatási jogi, pénzügyi jogi kötelező előírások végrehajtását jelentették. Az állami vállalatok helyzetüket tekintve valójában a gazdaság területén működő alsó szintű államigazgatási szervek voltak: hatósági aktusok rendezték, hogy kivel, mire, milyen mennyiségben kössenek csakis szállítási szerződést, és a szerződéstípus tartalmát is a jogszabályi rendelkezések kötelezően határozták meg. A felmerülő jogvitákat államigazgatási jellegű sajátos szervezetek, a gazdasági döntőbizottságok bírálták el.

A gazdasági jog elmélete ebben az időszakban lépett fel azzal az igényvel, hogy komplex módon magához vonja a gazdaság átfogó szabályozását. Képviselőinek álláspontja az volt, hogy az államigazgatási jog és a polgári jog

² Sajó András: Közgazdaságtani vizsgálódások a jogról. In: Gazdasági jogi tanulmányok. II. kötet. 26–27. p.

elválasztása a társadalmi tulajdon területén nem helyes, mert egységes, szocialista új típusú komplex gazdasági jogi jogviszonyok alakultak ki. A gazdálkodás akkori rendszerét tekintve nyilvánvaló, hogy a korszakra jellemző komplex gazdasági jog alapvetően az államigazgatási jogi módszerekre épült, ugyanakkor igyekezett beolvasztani és ezzel együtt másodlagos, statisztika szerepre szorítani a polgári jog érintett részét is. Érthető, hogy a polgári jogászai felfogás gazdaságijog-ellenes volt. A rendelkezésre álló eszközökkel igyekezett megakadályozni a hagyományos áruviszonyok működését szabályozó polgári jog szétzilálását, és a gazdasági élet területéről az áruviszonyok, szerződések száműzését.

A Polgári Törvénykönyv megalkotása és az ezt követő évek a gazdasági jog vereségét hozták. A Ptk.valóságos áruviszonyok klasszikus polgári jogelvekkel történő szabályozását célozta meg. Az 1950-es évek végén valódi áruviszonyok (a korszaknak megfelelő alacsony szinten) csak a természetes személyek, főként kisárutermelő parasztgazdaságok kapcsolataiban jelenhettek meg, törvényi modellezésük az egyetlen lehetséges kiútnak mutatkozott a gazdasági szféra elragadására irányuló gazdasági jogi-államigazgatási törekvésekkel szemben. *Vékás* így ír erről: "...A kódex szerződési joga alapvetően a magánszemélyek forgalmi viszonyaira tekintettel épült fel, elsősorban a kisárutermelő magántulajdonra, illetve a személyi tulajdon talaján létrejövő vagyoni kapcsolatokat tartotta szem előtt. A magyar törvénykönyv mégis nagy előrelépést tett a szocialista gazdálkodó szervezetek közötti szerződéses kapcsolatokra — a direkt, tervlembontásos gazdaságirányítás rendszerében — irányadó általános szabályok (XXXV. fejezet tervszerűdések) kialakításával. E megoldás jelentősége azért mutat túl a direkt gazdaságirányítás időszakán, mert ílymódon sikerült elejét venni egy olyan fejlődésnek, amelynek során a szocialista szervezetek szerződesei alapvetően más úton, a magánszemélyek ügyleteitől teljesen elkülönítve nyernek szabályozást, függetlenül az eltérések indokoltságától".³ A magyar Ptk. megalkotóinak érdemei különösen akkor válnak világossá, ha a csehszlovák vagy az NDK-beli jogi megoldásra gondolunk, ahol a gazdasági jog a polgári jogtól elvi éllel elvált, konzerválta a direkt gazdaságirányítási rendszert, és ott jogi akadályozójává is vált a Magyarországon viszonylag hamarabb bekövetkezett gazdasági oldódásnak, az indirekt gazdaságirányítás kialakulásának. A magyar polgári jog és a Ptk ezzel szemben az áruviszonyok és a piaci megoldások iránti fogékonyságát mindvégig megőrizte, a decentralizált gazdaságirányítás már valóságos piaci módszereket is felhasználó eszköztárát különösebb nehézségek nélkül képes volt befogadni.

A gazdasági jog újbóli megjelenése a szocialista gazdasági reformokhoz kötődött. Magas szakmai színvonalon kifejtett tételeit "vállalati jog" elnevezés alá gyűjtötte és önmagát a fejlett szocialista gazdaság jogaként definiálta. *Sárközy Tamás* így ír erről: "Míg a kapitalista társadalom mindent áruvá tevő társadalmi viszonyai folytán logikus a polgári jog döntő szerepe, ez egy fejlett szocialista

³ *Vékás Lajos*: A szerződési rendszer fejlődési csomópontjai. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 106. p.

társadalomban már nem elfogadható. Itt a gazdasági szervezeteken keresztül jelentkező dolgozó kollektívák az elsődlegesek... A gazdaságra vonatkozó vertikális (közjog) és horizontális (magánjog) jog dichotómiáját a szocialista gazdasági szervezetek belső jogával kiépítve trichotómiává kell alakítani."⁴ A vállalati jog elnevezés mindazonáltal nem hagy kétséget afelől, hogy valójában a gazdasági jog újabb irányzatáról van szó: "A külföldi szocialista országokban megjelent gazdasági jogi irányzatok közül felfogásunk a legközelebb az NDK-ban uralkodó totális gazdasági jogi irányzatokhoz áll... Tartalmilag vállalati jogon valamennyi vállalatípus vertikális és horizontális, külső és belső szervezeti és működési viszonyát dialektikus egységben megragadó, komplex, "gazdasági jogias" keresztülfekvő másodlagos jogágot értünk".⁵ A vállalati jog elmélete a jogalkotási folyamatban ugyan számos, pozitív eredményt magáénak tudhat, strukturális áttörést azonban elérnie nem sikerült.

A rendszerváltozást követően az ideológiai és az intézményi gátjaitól megszabadult piacgazdaság kihívásaira a szocialista gazdasági jogi vagy vállalati jogi irányzatok nyilvánvalóan alkalmazhatatlanok, más egyébtől eltekintve önmagában azért is, mert egy másféle felépítésű, letűnt gazdasági struktúrához kötődtek, megoldásaikban azt feltételezték. A gazdasági jog – polgári jog egykori ellentétének ugyanakkor máig megbúvó kihatásai vannak. A gazdaság soha nem ismert, vagy elfelejtett elvárásaival nyomasztóan nehezedik a polgári jogra, és ezt a jogászok egy része – összehasonlító ismeretek hiányában – valamiféle gazdasági jog újjáéledéseként éli meg, ahol ismét a polgári jog autonómiájáért, bekebelezése ellen kellene harcolni. A zűrzavart érzékelteti, hogy néhányan a polgári jogban már meglévő, kifejezetten áruvonásokat tükröző jogi megoldásokat is száműznék, furcsa módon arra hivatkozva, hogy a szocialista tervgazdasági rendszer megszűnt. Nagyon fontos tehát, hogy az új helyzetet helyesen értsük meg: a gazdaság végre ténylegesen és tartalmilag is a polgári jog eszköztárával kíván élni, a piacgazdaság számára a szerződési jog, a kártérítési jog vagy a tulajdonjog – alapkategóriák. A piacgazdaság logikája a polgári jog logikájával konform, a piacgazdaság befogadása tehát nem a polgári jog valamiféle újabb gazdasági jogi felszívását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, a polgári jog megújulását, eszköztárának kiteljesedését, jogintézményeinek modernizálódását eredményezi. A gazdaság persze természetéből adódóan türelmetlen, nem várhat, a jogi szabályozással szembeni követeléseit mindenképpen kikényszeríti; a polgári jog szempontjából súlyos hiba és mulasztás lenne, ha ez nem a jogágon belüli intakt rendszerben, hanem azon kívül szétszórt jogszabályi anyagban történne meg.

4. *A gazdaság és jog összefüggéseit vizsgálva bizonyára okkal felvethető: hasznosítsuk a már régebben működő, piacgazdaságon alapuló jogállamok ezirányú tapasztalatait. A kép igen színes.*

⁴ Sárközy Tamás: A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1981. 23. p.

⁵ Sárközy Tamás: i.m. 502–503. p.

Az először Németországban, majd általában Nyugat-Európában elterjedt *gazdasági alkotmányjog* elsősorban azt kívánja tudatosítani, hogy a gazdasági rend alapelvei az alkotmányba illenek. Fő kérdései, hogy mi a jogállamiság és az állami gazdaságirányítás viszonya, melyek a jogállamiság és a piacgazdálkodás szükséges minimum-értékei, amelyek az állam és a gazdaság alkotmányos viszonyát megtestesítik. A Közös Piac 1973-ban a tagállamok gazdasági alkotmányjogát kölcsönös egybevetésük érdekében elkészítette és rendelkezésre bocsátotta.

A *gazdasági jog* a nyugat-európai és az angolszász jogtudományban hangsúlyozottan nem jogági—jogágazati probléma. A polgári jogtól és a kereskedelmi jogtól eltérően alapvetően az állam és a vállalatok viszonyát vizsgálja; a gazdasági jog tulajdonképpen nem más, mint az állami gazdaságirányítás joga. A gazdasági alkotmányjog nem része, hanem megalapozója a gazdasági jognak, ez utóbbihoz az állami tervezés és gazdálkodás, az állami vállalatok, a gazdálkodás és termékforgalom állami korlátai, engedélyezési-felügyeleti rendszer, egyes gazdasági ágak állami szabályai és a gazdasági büntetőjog tartoznak. *Sárközy* is így határozza meg: "A gazdasági jognak az állami beavatkozás jogával való azonosítása eléggé elterjedt Nyugat-Európában. A vezető irányzattá vált Franciaországban, valamint Angliában és az USA-ban, de más országokban is számottevő".⁶ A gazdasági jog, különösen pedig a gazdasági alkotmányjog tehát a magánjogon kívüli területen találja meg tárgykörét, és ebben a körben — pl. a piacgazdaság és az állami gazdaságirányítás helyes viszonyában — feltétlenül hasznosítható eredményeket munkál ki. A piacgazdasági országokban megfigyelhető persze egyfajta közeledés a közjogi—magánjogi szféra között, a két jogterület a határterületeken vegyül egymással. A mi viszonyainkhoz képest azonban alapvető az eltérés. A nyugat-európai országokban a kiinduló helyzet a szabad versenyes liberálkapitalizmus volt, amely élesen elkülönítette a közjogot a magánjogtól. A közeledés és bomlás ebből az irányból indult meg.

A szocialista viszonyok között ezzel szemben a közjogias államigazgatás — főként a gazdasági szférában a gazdaságirányítás — igyekezett felszívni, sokáig likvidálni vagy háttérbe szorítani a magánjoghoz tartozó területeket. A reakció ebben az esetben vélhetően belátható ideig még egyfajta szétválási folyamat lesz: az állami (közjogi) és piaci (magánjogi) struktúrák szétbontása, tisztázása, elhatárolásuk válik igazi feladattá. Meg kell jegyezni azt is, hogy a magánjog és közjog megkülönböztetése minden közeledésük ellenére a piacgazdasági társadalmakban is egyértelműen fennmarad. *Raiser* szerint: "Egy demokratikus államban irreális a közjog és a magánjog különbségének eltüntetése".⁷

Ami pedig a *vállalati jogot* illeti, nyugat-európai közelítésben ez is sajátos értelmet kap: elsősorban a konszern-szintű nagyvállalatok vállalaton belüli jogi kérdéseit, a belső jogot értik alatta (munkavállalók, tulajdonosok, részvényesek stb. viszonyát).

⁶ *Sárközy* Tamás: i.m. 124. p.

⁷ *Idézi Sárközy* Tamás: i.m. 88. p.

A piacgazdaság lényegét kifejező jogintézmények mindenesetre nem valamiféle gazdasági jogban vagy vállalati jogban jelennek meg, hanem a *magánjog* szférájához tartoznak. A magánjogon belül azonban egyfajta differenciálódás feltétlenül megfigyelhető. A nagy nyugat-európai polgári jogi kódexek (a német BGB, a francia CC) a kisárutermelő – egyéni vállalkozók mereven relatív szerkezetű, egyedi árukapcsolatait modellezték. A tömegmértű árutermelés és kereskedelem így azután kikényszerítette egyfajta sajátos szakjog kiválását. Több nyugat-európai országban, vagy az Egyesült Államokban önálló kereskedelmi törvények születtek. Az elnevezés persze megtévesztő: a *kereskedelmi jog* nem csupán szűk értelemben a "kereskedők" jogállásával és ügyleteivel foglalkozik, hanem szélesebb értelemben véve mindazon gazdálkodók státusával, akik üzletszerű gazdasági tevékenységet folytatnak, és általában mindazon ügyletekkel, amelyek tipikusan a gazdasági szférában jelennek meg.

A piacgazdaság magánjoga ma újból a polgári jog és kereskedelmi jog szintézisét éli át. A gazdasági kultúra a magánemberi intelligencia részévé vált, a civil polgári jogot egészséges "kereskedelmi jogias" szemlélet hatja át. A kereskedelmi jog pedig korábbi közjogias vonásait a gazdasági jognak átengedve a gazdaság magánjogává tisztult vissza. Úgy véljük, hogy a történelmi, társadalmi, gazdasági előzmények eltérései ellenére a polgári jog és kereskedelmi jog nemzetközi relációban megfigyelhető szintézise illetve a megmaradó differenciálódása a magyarországi gazdasági kihívásokra is a jog (magánjog) megfelelő válasza lehet. A hazai jogászok a kereskedelmi jogról, vagy kereskedelmi jogias jogintézményekről fél évszázad alatt ugyan elfeledkeztek, vagy azokat meg sem ismerték, ez azonban nem a kereskedelmi jog elavultságát, hanem csak azt bizonyítja, hogy a magyar polgári jognak hosszú idő óta nem a piacgazdasággal kellett szembenéznie.

5. A piacgazdaságra való nyílt áttérés az 1990-es években olyan időszakban játszódott le, amikor a körülmények szerencsés, de talán nem véletlen egybeesése folytán a *Polgári Törvénykönyv kodifikációja* napirenden van. A polgári jog és piacgazdaság kapcsolódását ezért célszerű a kodifikációs szempontok szerint megragadni.

A kodifikáció során – véleményünk szerint – változatlanul egységes Polgári Törvénykönyv gondolatából kell kiindulni. A polgári jog tárgyát és módszerét tekintve egységes jogág: a vagyoni és áruviszonyokat, a személyhez fűződő jogok védelmét szabályozza a mellérendeltség és egyenjogúság elvei szerint. Továbbra sincs alapja egy olyan közelítésnek, amely a polgári jogtól jogági szinten elkülönülő gazdasági jogról beszél.

Az alapvető jogági egységesség ugyanakkor nem jelenti, hogy a polgári jogon belül ne lenne megfigyelhető egy jelentős differenciálódás. Általában azt is mondhatjuk, hogy a polgári jog valószínűleg az egyik legösszetettebb jogág, ahol az egyes részterületek néhányszor önmagukban is meghaladják más önálló jogágak méreteit.

A polgári jog és piacgazdaság összefüggése szempontjából annak van jelentősége, hogy a polgári jog lényegében azonos jogintézményei másként

jelenhetnek meg a gazdálkodási-kereskedelmi szférában, és a civil-polgári szféra viszonyai között. A gazdaságra a tömegméretű termelés és árukapcsolatok, illetve az egyedi, de nagyméretű létesítmények (beruházások) megvalósítása a jellemző; az áruviszonyok nem szükséglet-kielégítési, fogyasztási célúak, hanem a termékek továbbítására, forgalmazására irányulnak. A gazdálkodók a szerződéses árukapcsolatokban arra töreksenek, hogy az ügyletek lebonyolításával nyereséghez, jövedelemhez jussanak. A polgári civil szféra körében ugyanakkor a szerződések azt a célt töltik be, hogy lebonyolítsák a magánpolgár eseti, ad hoc jellegű szükségletkielégítést szolgáló vagyoni aktusait, jogi keretet adjanak a fogyasztási javakkal való ellátásukhoz. Az árucseréviszonyt jogi formában kifejező szerződés, a jogi technika — adásvétel, vállalkozás, biztosítás stb. — elvben azonos, a megkötött szerződések funkciója, a mögöttük álló társadalmi, vagyoni viszonyok azonban részben eltérő jellegűek, ezért az adott szerződéses kapcsolatoknak más oldalai és vonásai domborodhatnak ki.

A civil-polgári jellegű és a gazdasági-kereskedelmi ügyletek megkülönböztetése elvben lehetséges tárgyak, "a jogviszony jellege" alapján. A szimpatikusnak tűnő elv következetes alkalmazása azonban az anyagi jog szempontjából nem kívánatos eredményre vezet. Kétségtelenül vannak olyan szerződéstípusok, amelyek tipikusan a gazdasági szféra árukapcsolatait bonyolítják, pl. szállítási, mezőgazdasági termékértékesítési, fuvarozási, bizományi, szállítmányozási vagy társasági szerződések. Más szerződéstípusok pedig szinte kizárólag a magánszférában fordulnak elő, pl. tartási-életjáradéki, ajándékozási, lakásbérleti szerződések stb.

A szerződéstípusok jelentős része azonban egyaránt szolgál a gazdálkodók egymás közti tömegárukapcsolatainak és a magánembernek a nem rendszeres jövedelemszerzést célzó, tehát nem termelési-gazdasági jellegű áruviszonyainak bonyolítására, pl. adásvétel, vállalkozás, megbízás, biztosítás, bank- és hitelviszonyok stb.

Megfigyelhető: azokban az országokban, ahol a tárgyak szerint igyekeztek megkülönböztetni a polgári és kereskedelmi ügyleteket, következetes végigvitel esetén ez azzal járt, hogy a polgári törvénykönyvön kívül önálló kereskedelmi kódex is készült (pl. Franciaország — Code Civile; Code de Commerce). A tárgy szerinti elhatárolási kísérlet tehát az anyagi jog megkettőzésére vezethet, logikusan, hiszen a civil és gazdasági szférára jellemző szerződések jogi szempontból nézve lényegében azonosak, a jogviszony jellegében átfedés van. A különbség abban áll, hogy más a megkötött szerződések rendeltetése, vagyis a jogilag szabályozott vagyoni viszony mögötti gazdasági tartalom. A vagyoni jogviszonyok strukturális hasonlósága miatt a polgári illetve a gazdasági-kereskedelmi ügyletek elkülönítését az anyagi jogviszony jellegére alapítani nem célszerű, hiszen végeredményben mindkét esetben ugyanazt az anyagi jogot, a polgári jogot alkalmazzák.

A jogágon belüli differenciálódás — véleményem szerint — alanyi oldalról ragadható meg: a tág értelemben vett gazdálkodó fogalmának törvénykönyvi rendezésével. (Megjegyzendő, hogy a "kereskedő" jogállására alapított alanyi megkülönböztetés azokban a nyugati jogokban is megfigyelhető,

ahol egyébként a kereskedelmi ügyleteket tárgyuk szerint is elkülönítik.) Könnyen belátható, hogy a tömegáru-kapcsolatokat kifejező szerződéseket a gazdasági élet résztvevői kötik egymás között, a személyes szükségletkielégítést célzó szerződéseket pedig a magánember, a polgár köti. A vagyoni viszony jellegét, tartalmát ezért nagy mértékben meghatározza, hogy a szerződés illetve általában a jogviszony kik között jön létre. A gazdasági-kereskedelmi ügyletek körébe nyilván azok tartoznak, amelyek a gazdaság tág értelemben vett résztvevői, a gazdálkodók között jönnek létre. A gazdálkodók alatt nem a Ptk által korábban használt gazdálkodó szervezeteket vagy ezekkel egy tekintet alá eső más szervezeteket értjük, hanem ezen túlmenően a gazdaságban megjelenő mindenfajta céget, egyéni vállalkozót (kisiparost, kiskereskedőt), magántársaságot is. A gazdálkodók körének kiszélesítése illetve eljessé tétele megszűnteti a gazdaságra alanyi szempontból korábban jellemző diszkriminációt, egyszersmind kifejezi azt a belső jogági differenciálódást, amely a "polgár" illetve a "gazdálkodó" vagyoni viszonyai között kimutatható.

Az alanya vetített belső jogági differenciálás alkotmányossági problémákat sem vethet fel. Az Alkotmánybíróság az 54/1992. (X.29.) AB határozatában — az 5 éves általános elévülési időtől a gazdaságban eltérő, egy évi elévülési idő alkotmányossági vizsgálatával összefüggésben — a következőket fejt ki:

"Az általános elévülési szabályoktól való eltérésnek a szabályozott jogviszonyok tartalmából, a szolgáltatás természetéből, a követelés sajátosságaiból vagy egyéb gazdaság- és jogpolitikai megfontolásból kell fakadnia. A különböző alanyok közötti eltérő jogi szabályozásnak ... olyan jogon kívüli gazdasági indokai is lehetnek, mint az üzemszerű termelés sajátosságai, vagy a tőke forgási sebessége, a forgalom biztonsága, a forgalmi ügyletek tömegessége (kereskedelmi jellege) stb. Különösen indokolhatják az elévülési idő szükségességét, a rövidebb elévülési időtartamok megállapítását a piaci, és vállalkozói viszonyok, ezen belül a pénzügyi viszonyok gyors lebonyolódásának és lezárásának a gazdasági követelménye, amely kifejezetten összhangban van az Alkotmány 9. § (1) bekezdésében deklarált piacgazdasággal. A Ptk. támadott rendelkezése ezért önmagában — a Ptk. vonatkozó értelmező szabálya nélkül — sajátos gazdasági, piaci viszonyok szabályozásának és nem személyek közötti megengedhetetlen megkülönböztetésnek minősül".

A határozat a Polgári Törvénykönyv gazdálkodó szervezetek körére vonatkozó 685. § c) pontját alkotmányellenessége miatt megsemmisítette. "A Ptk. vonatkozó értelmezési szabálya a gazdálkodó szervezetek körébe nem vonja be az üzletszerűen végzett gazdasági tevékenységével kapcsolatban az egyéni vállalkozót ... A törvényi szabályozás ... a gazdálkodó szervezetek között az üzletszerűen végzett gazdasági tevékenységével érintett körben az egyéni vállalkozók tekintetében olyan személyek közötti megkülönböztetést tartalmaz, amely sérti az Alkotmány idézett rendelkezéseit". "Pozitív megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy az azonos szabályozási koncepción belül, azaz a jogviszonyok tartalmi és tárgyi azonossága, tehát üzleti, kereskedelmi, piaci — egyszóval a gazdálkodó — tevékenység esetén e különös szabályozásnak egyforma súllyal

kell vonatkoznia a jogviszonyok bármely alanyára". Az Alkotmánybíróság arra hívta fel a jogalkotót, hogy a gazdálkodó szervezetek meghatározásának körét alkotmányosan kiegészítse, amelynek a törvényhozó a Ptk. módosításával tesz eleget.

A határozat egyébként arra is kitűnő példa, hogy az Alkotmánybíróság funkcióját magas szinten betöltve miként körvonalazza Magyarország láthatatlan (gazdasági) Alkotmányát.

6. A gazdasági rendszerváltozásnak a polgári jog alapelveit a tulajdoni viszonyokat (tulajdonjog) és a gazdálkodás szervezeti formáit (társasági jog) érintő alapvető hatásai a Polgári Törvénykönyvbe – többszöri módosítás során – lényegében már beépültek. A kodifikáció előtt álló fő feladat tehát a *kötelmi jog* megreformálása.

A kötelmi jog *általános része* a szerződések szerkezeti elemeire (alany, tárgy, tartalom) és a szerződések létszakaira (szerződéskötés, érvénytelenség, szerződésmódosítás, teljesítés, szerződésszegés) vonatkozó közös, az egyes szerződéstípusokra általánosan jellemző szabályokat gyűjti össze. Rendelkezései tehát elviekben egyaránt irányadóak a polgárok és gazdálkodók szerződéses viszonyaiban. A közös vonások keresése természetesen egyszerűsítéssel is jár, az általános részi jogintézményeknek nemcsak a bonyolult, hanem az egyszerűbb szerződéses kapcsolatokban is eligazítást kell nyújtaniuk. Természetes és meg nem kérdőjelezhető törekvése tehát a jogalkotónak, hogy az általános részi jogintézmények modellezése során elsősorban a polgárok közötti (egyszerűbb) árukapcsolatokat veszi alapul.⁸

A szerződések ebben a körben zárt relatív szerkezetűek, funkcionálisan fogyasztási–szükséglet-kielégítési célúak, létrejöttüket tekintve egyediek, eshetőlegeseek, gazdasági hatásukat tekintve relatíve alacsony összeghatáron mozognak. A jogi felelősség a szubjektív emberi magatartás minősítéséhez kötődik, az elvárhatósági mércéhez képest objektív vagy szubjektív. A modell tehát a kétpólusú, főleg adásvételi típusú szerződés és a szubjektív vétkességi, felróhatóságon alapuló felelősség. A gazdasági szférában jelentkező kötelmi jogi viszonyok e modellhez képest rendszerint bonyolultabbak, specifikusak. A piacgazdaságra különösen jellemző bonyolult árukapcsolatok rendszerint nem izolált szerződésben öltenek jogi formát, hanem a gazdasági tartalomnak az egymáshoz kapcsolódó szerződési láncolatok felelnek meg. Az ilyen jellegű jogvitákban az elszigetelt relatív szerződések helyett gyakran együtt mozgó szerződéses láncolatokat, sőt időnként integrált áramkörökre emlékeztető bonyolult "szerződéses paneleket" kell kezelni. Az esetek nagy részében az egyes szerződések a láncolatból, a kapcsolatrendszerből nem ragadhatók ki, az esetleges érdeksérelem rendezése megoldhatatlan egy szerződéses lánc jogosultja és kötelezettje – kétpólusú alanyi pozíció – között.

Véleményünk szerint elkerülhetetlen, hogy a szerződéses kapcsolatoknak ez az összefüggése a kötelmi jog általános részében

⁸ Ebben a szellemben fogalmazódik meg a jogalkotói szándék *Kecskés László* Polgári jogunk alapelveinek változásáról c. munkájában. Magyar Jog, 1993. évi 1. szám.

jogintézményi formát ne kapjon. Közelebbről arra lenne szükség, hogy a teljesítési segédre vonatkozó szabályt a közreműködőért való felelősség átfogóbb, részletesebben szabályozott jogintézménye váltsa fel. A fő különbség abban áll, hogy a teljesítési segéd — felelősségi szempontból is — csak adott szerződés kötelezettjéhez kapcsolódik, tágabb értelemben a közreműködők viszont általában egy adott szerződés kötelezettje mögött a szerződési láncolatban szereplő valamennyi szerződő felet jelentik. Adott szerződés kötelezettje valamennyi közreműködőért, tehát a szerződési láncolatban mögötte álló valamennyi résztvevőért a jogosult irányában helytállással tartozik.⁹

A felelősségi jog szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az áruforgalom modern jelenségei a gazdálkodók egymás közötti viszonyában az objektív helyzetértékelést erősítik, amely csak kevésbé függ az okozó magatartás minőségétől. A gazdasági forgalomban felmerülő konfliktus-szituációk a polgári jogi jogalkalmazással szemben általában azt a követelményt támasztják, hogy ezek a kiváltó magatartás megítélésétől függetlenül, objektív létük szerint kerüljenek megoldásra. A gazdasági életre jellemző rendkívül nagyszámú, egymással bonyolult kölcsönhatásban álló külső és belső tényezők közül igen nehéz reálisan megítélni a szubjektív vállalati magatartás hibájának a szerepét és súlyát a szerződésszegésben. A hagyományos felelősségi értékelés individuális emberi hibát, magatartási rendellenességet feltételez, a gazdálkodó szervezet pedig, jóllehet emberi magatartás mozaikokból tevődik össze, de végülis azokhoz képest minőségileg elkülönül, a vállalati magatartás és hibája rendszerint személytelenné válik. A szerződés betartását a gazdálkodók szubjektív magatartását különböző elvárásokkal értékelő felelősségi szankciókkal valójában a kívánt módon nem lehet biztosítani. Ehelyett abból célszerű kiindulni, hogy a szerződések szükségszerű gazdasági kockázatvállalást jelentenek, amelyben a központi elem az eredmény elérésének a vállalása. A feladat tehát nem a magatartás utólagos értékelése, hanem a szerződésekkel együttjáró kockázat elfogadása és megosztása. Jól nyomon követhető ez pl. a szerződésszegés felróhatósága alóli kimentés bírói gyakorlatában, ahol az elvben szubjektív kártérítés alól voltaképp a külső elháríthatatlan ok bizonyítása esetén lehet mentesülni.

A félreértések elkerülése érdekében: objektív helytállás alatt nem a felelősségi követelmények szigorítását, a "rugalmas" felróhatóság vétkes magatartáson kívüli területekre történő alkalmazását értjük (felróható — objektív felelősség), hanem azt, amikor a polgári jog egy adott objektív helyzet optimális, előre mutató megoldását tekinti mindennek feletti célnak, és a szubjektív előzmények vizsgálatától eltekint. Álláspontunk szerint ugyanis általában olyan esetekben, amikor a polgári jog az adott eredményt rendelkezésre álló eszközeivel (szankciókkal) attól függően kívánja értékelni, hogy azt milyen (felróható, szándékos vagy gondatlan) emberi magatartás idézte elő, és így az emberi magatartás minőségének az alkalmazható szankció szempontjából

⁹ A téma részletes elméleti kifejtését l. *Harmatby* Attila: Felelősség a közreműködőért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.

jelentősége van, klasszikusan felelősségről beszélünk. Ha viszont az előállt eredmény megoldása (szankcionálása) szempontjából közömbös, hogy azt emberi magatartás vagy ettől független tények váltották ki, illetve nincs jelentősége, hogy az esetleges okozó magatartás szubjektíve milyen volt, akkor a szankció egy objektív helytálláshoz szabott, és klasszikus értelemben nem felelősségi természetű.

Az objektív helytállási formák a kötelmi jog általános részében főként a fogyasztóvédelemmel összefüggésben alkalmazhatók, ott, ahol a polgári árukapcsolatok a gazdasági szférával összetetlenné válnak. Így különösen indokolt lehet szélesebb körű bevezetése a szerződésjogi jogban, ezen belül főként a hibás teljesítések jogkövetkezményei (szavatosság, jótállás, kártérítés) alkalmazásánál. Ez utóbbi jogalkotói átgondolása a kodifikáció során egyéb összefüggésben is elkerülhetetlenül szükséges (pl. szavatossági határidők, jogok, szavatosság és jótállás viszonya stb.).¹⁰ A kártérítési jogban – a szerződésjogi jogon kívül – az objektív helytállás ugyancsak a fogyasztóvédelemmel összefüggésben, pl. a bevezetésre kerülő termékfelelősségnél hasznosítható.

Tekintettel arra, hogy a kötelmi jog általános része a szándékolt gazdagítás ellenére meghatározóan bizonyára polgári modellezésű marad, a piacgazdaság szerződéses áruviszonyainak megjelenítő színtere a *kötelmi jog különös része* lehet. A különös rész meglévő szerződéstípusai bővíthetők, kiegészíthetők, illetve új, "kereskedelmi jogias" szerződéstípusok kerülhetnek bele. A kötelmi jog különös részének, az egyes szerződéstípusoknak átfogó reformelképzelései e tanulmány kereteit még vázlatos kezelésük esetén is messze meghaladják. Mindenesetre komolyan kell vegyük Sárközy Tamás figyelmeztetését: "A kritikus pont a kereskedelmi ügyletek. Ha 2-3 éven belül számíthatunk egy olyan új Polgári Törvénykönyvre, amely a szerződéses különös részt gyökeresen modernizálja, nincs szükség Kereskedelmi Törvénykönyvre. Ha azonban a Ptk-reform a századfordulóig elhúzódik, szerintem meg kellene próbálkozni 1996 körül egy önálló kereskedelmi jogi kódex megalkotásával."¹¹

Kétségtelen, a gazdasági forgalom már ma sürgetően igényli újfajta szerződéstípusok törvénykönyvi szabályozását:

– a gyakorlatban rendkívül elterjedt az adásvétel, a haszonbérlet és a hitelviszony elemeiből vegyes szerződésként összeállt *lízingszerződés*, amely Magyarországon elsősorban tulajdonátszállást eredményező, tehát adásvételi típusú szerződésként funkcionál (opciós kikötés, vagy pedig tulajdon fenntartásos részletvétel);

– a vállalkozási szerződés szabályozásánál figyelemmel kell lenni az *építkezéssel összefüggő vállalkozások* speciális jogi igényeire;

¹⁰ Részletesen foglalkozik a kérdéssel Kemény István: A szavatosság, a jótállás és kártérítés egyes kérdéseinek újraszabályozásához. Magyar Jog 1992. évi 1. szám

¹¹ Sárközy Tamás: Civilisztikánk a tegnap és a holnap között, 1992.

– a bank és hitelviszonyok átfogóbb, kiterjedtebb szabályozása látszik szükségesnek, különös figyelemmel a pénzüintézeti tevékenységre, a *pénzforgalom szerződéses* viszonyaira (pl. faktoring, betéti ügyletek stb.);

– az előbbihez kapcsolódik az értékpapírjog kötelmi jogi, illetve az *értékpapírügyletek* különös részi megjelenítése;

– a Ptk. kötelmi jog különös részében indokolt szabályozni a különböző jogosítványok átengedését célzó *hasznosítási (licencia)* szerződéstípusokat;

– hasonlóképpen új szerződéstípus-csoportként kezelhetők a *szellemi produktum*, a "tudás" *átengedésének* sajátos kötelmei (pl. franchise, know-how).

A teljesség igénye nélkül sorolt felvetésekből mindenesetre okkal lehet következtetni arra, hogy a kötelmi jog különös részének a reformja és az egyes szerződéstípusok törvényi szabályozása a közeljövő jogirodalmának illetve kodifikációs jogalkotói tevékenységének egyik központi témája lehet.

7. A piacgazdaság és a polgári jog viszonyának elemzése meghatározóan az anyagi joghoz tartozik. Meglehetősen szorosan kapcsolódik azonban a témához az igényérvényesítési mechanizmus, az *eljárásjog* és a *bírószági szervezeti fórum* kérdése.

Úgy érezzük, nem mellőzhető, hogy ezzel összefüggésben két problémát röviden ne érintsünk:

– szükséges-e a gazdasági természetű anyagi jogvitákat külön eljárásjogi szabályok szerint elbírálni vagy sem;

– szükséges-e a gazdasági jellegű anyagi jogvitáknak szervezetenként szakosodott bírósági fórumot biztosítani.

a) *Eljárásjogi* közelítésben vitathatatlan tény, hogy a régi gazdasági rendszer igényeinek megfelelő gazdasági ítélkezés létalapja megszűnt. Volt már róla szó, hogy az állami (szocialista) szervezetek egymásközi szerződésai csak formálisan őrizték a tényleges áruviszonyra vonatkozó jegyeket, valójában a tervlembontás folytán kapcsolatuk államigazgatási jellegű volt. Ehhez igazodott a korabeli gazdasági döntőbíráskodásban megnyilvánuló állami arbitrázs, amely funkcióját tekintve többé-kevésbé az állami beavatkozás sajátos formája volt. Az 1960-as évek végétől kezdődően e funkció fokozatosan oldódott, a bírósági szervezetbe történt beépülés után (1973) pedig egyre inkább valóban szerződési jogviták elbírálására került sor. Mégis huzamos ideig megőrződött az a szemlélet, amely a gazdálkodó szervezetek egymás közötti jogviszonyaira külön eljárási világot kívánt megteremtteni.

A piacgazdálkodásra áttéréssel a gazdaság résztvevőinek alanyi-szervezeti köre rendkívüli mértékben megnövekedett, és e folyamat még nem zárult le. A versenysemlegesség elvéből következően megszűnik a jogi különbség a gazdálkodás alanyai, így a különböző magántársaságok, egyéni cégek, vagy állami, szövetkezeti gazdálkodó szervezetek között. A gazdálkodás szervezetei, alanyai jogvitájuk során jogi szempontból azonos anyagi jogi és eljárásjogi megítélés alá kell esniük. Ebből következően természetesen nem volt tartható, hogy a gazdálkodás résztvevőire egymástól eltérő eljárásjogi szabályok kerüljenek alkalmazásra. A Polgári perrendtartásnak a gazdálkodó szervezetek

egymás közötti jogvitáira vonatkozó V. része, a Pp. XXV. fejezete nem volt fenntartható. A Pp. V. része, mintegy mesterségesen izolált, zárt és privilegizált gazdasági szervezeti kör külön eljárásjoga létalapját veszítette, az 1992. évi LXVIII. törvény teljes egészében hatályon kívül helyezte.

Az újrakodifikáció során a gazdasági perek eljárásjogi szabályozására ezek után jogtechnikai szempontból két megoldás kínálkozott: egyik lehetőségként az merült fel, hogy a gazdasági ügyek sajátos eljárásjogi rendelkezései a Pp. IV. részében a különleges eljárások között egy fejezetben kerüljenek összegyűjtésre. A Pp. novella ezt elvetve a másik utat választotta, nevezetesen a gazdasági per eljárásjogi kategóriáját fenntartva azokra a Pp. általános rendelkezéseit rendelte alkalmazni, azzal, hogy az egyes eltérő rendelkezéseket az általános részbe beépítve a megfelelő helyen külön szakaszokba, bekezdésekbe foglalta.

A gazdasági per tehát a polgári anyagi jog által tág értelemben használt gazdálkodók egymás közötti jogvitáit jelenti, amelyekre eljárásjogi szempontból egyes speciális eltérésekkel a Pp. általános szabályait kell alkalmazni. A Pp.-nek ez a közelítése mindenesetre kifejezi, hogy a gazdasági per elsősorban és meghatározóan gazdasági természetű anyagi jogi jogvitát jelent, és lényegét tekintve nem eljárásjogi kérdésről van szó.

b) *Bírósági szervezeti szempontból* az ítélezés olyan mélységű szakosodása, amely figyelembe veszi a polgári jognak egyrészt a gazdálkodási szférában, másrészt a polgári-civil szférában mutatkozó sajátosságait, feltétlenül indokolt. A piacgazdaság egyenjogú és mellérendelt árukapcsolatokon alapuló logikája megköveteli a felek valóságos érdeküközését, jogvitáját eldöntő külső és tárgyilagos intézmény létét, amely egyúttal gondoskodik e döntés hatékony végrehajtásáról is. A piacgazdaság szerződési jogában a *gazdasági-kereskedelmi bíráskodás* a gazdálkodás résztvevőinek az alapvető, elemi érdeke. Számadatokkal könnyedén alátámasztható, hogy a bíróságokkal szembeni megnövekedett követelmények és újszerű feladatok túlnyomó része éppen a gazdasági élet területéről érkezik (pl. a gazdasági perek és nemperes ügyek ugrásszerűen megnövekedett mennyisége, a cégbíróság rendkívüli megterhelése, a csőd- és felszámolási eljárással összefüggő feladatok stb.). Ilyen körülmények között a bíróságon belüli szakosodás megszüntetésének már a felvetése is súlyos társadalmi vakságra utalna. Valójában éppen az a feladat, hogy a régi értelemben vett gazdasági (döntő-) bíráskodás helyett egy más jellegű, lényegesen nagyobb területet felölelő, ítélezést ellátni képes, korszerű gazdasági-kereskedelmi bíráskodás feltételeit teremtsük meg. Nemzetközi kitekintésben elegendő utalni arra, hogy a piacgazdasági jogállamokban rendszerint vagy különbírásként kereskedelmi bíróságok működnek, vagy pedig a rendes bírósági szervezeten belül folyik szakosodott kereskedelmi bíráskodás.

Magyarországon a szükséges szakosodás feltételei — az ország méreteivel összhangban — a rendes bírósági szervezeten belül megfelelően adóttak, és ezt megőrzendőnek tartjuk. A szakosodást az fejezi ki, hogy a gazdasági perek a megyei bíróság székhelyén működő városi bíróságok kizárólagos illetékességébe tartoznak, a Bírósági szervezeti törvény pedig a

Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok szintjén a szakmai szakosodás fórumaiként a gazdasági kollégiumokat megerősítette. A szakosított kollégium elnevezésére persze érkezhettek újabb felvetések, a nemzetközi gyakorlatban általában — bár az elnevezés ott is pontatlan — kereskedelmi bíróságokról beszélnek. Ennél sokkal lényegesebb, hogy a gazdasági kollégiumok hozzáértő vezetésük esetén betölthetik azt a funkciót, amelyet a piacgazdaságra áttért ország a nemzetközi értelemben használatos kereskedelmi bíraskodástól vár el.

Kétségtelen másfelől, hogy a polgári és gazdasági jogalkalmazás — bár részben eltérő társadalmi viszonyok terén — rendszerint ugyanazokat a jogintézményeket és jogi rendelkezéseket alkalmazza, így számos átfedési lehetőség merül fel. Nem mellőzhető ezért a korábbiakban különböző okok miatt talán hiányzó, a jövőben azonban elengedhetetlenül szükséges hatékony, intenzív kölcsönös együttgondolkodás a közös problémák megoldásában.

Az emlékkönyv lapjai végesek, a zárógondolat számára talán marad mégis néhány sor hely. Az újabb idők történései számunkra megerősítő bizonyosságai annak, hogy a polgári jogi klasszikus értékek ápolása és őrzése nem letűnt, hanem olyan átvett feladat, amelynek során legalábbis a "bonus paterfamilias" gondosságával kell eljárunk — a jövőben is.

ISTVÁN KEMENES

LE DROIT CIVIL ET LA JURIDITION — ET LE DÉFI DE L'ECONOMIE DU MARCHÉ EN HONGRIE

(Résumé)

L'un des problèmes fondamentaux du changement du régime de la Hongrie est la conversion de l'économie planifiée socialiste à une économie du marché. La question se trouve aujourd'hui, très compréhensible, au centre de l'intérêt des juristes aussi. L'intention de l'auteur de cet étude est d'exposer cette question en grandes lignes. Il s'occupe du rapport entre le droit, le contrat et la transaction commerciale. Il analyse la relation du droit civil, du droit économique et du droit de commerce. Il s'étend sur le problème de la procédure et de l'organisation judiciaire concernant ce sujet. Dans cet oeuvre, nous rencontrons les résultats des recherches touchant l'analyse du droit économique, pas seulement des auteurs hongrois, mais de l'Europe Occidentale et des États-Unies aussi.